

על חז"ל, הרב הרצוג, והוודאות שלא תהיה גלות נוספת

- א. הוודאות שאנו באתחלתא דגאולה
- ב. מקור הקבלה שלא תהיה גלות נוספת
- ג. חקירת מעשה רב הרצוג
- ד. מסקנות אופרטיביות על סמך ה"מסורת"
- ה. סיכום

מפורסם הסיפור על אודות הרב יצחק הרצוג, הרב הראשי לישראל בעת מלחמת העולם השנייה, שסירב להפצרתם של מדינאים חשובים שיישאר עימם בחו"ל, באומרו שאין סיכוי שיגיעו חייליו של הפילדמרשל הגרמני אריון רומל ימ"ש, לארץ ישראל. זאת משום מסורה שבידנו שלא יהיה חורבן נוסף של היישוב היהודי בארץ.¹

סיפור זה מובא לעתים קרובות על ידי רבנים גדולים וחשובים, אך כולם מצטטים את הרב הרצוג כבעל המימרא. שמעתי וראיתי שכמה מהם אף ציינו במפורש שהתקשו למצוא את מקורו בחז"ל. אין צורך להרחיב בבעייתיות של "מסורת" שאיננה מופיעה במקורות, עד כדי כך שנזקקים לצטט רב בן הדור האחרון! בנוסף, אם כבר מייחסים את המאמר לרב אחד בן הדור האחרון, משתמע שהוא דעת יחיד בנושא, לעומת שאר גדולי הדור. על כן, לכל בר-אורין, זיהויו של הרב הרצוג כמקור המסורת מזיקה ומורידה מערכה, עד כדי כמעט סתירה.

במיוחד בדורנו, כשגם רבים מאנשי שלומנו נתפשים להיות מבין "מכחישי הגאולה" או מ"מיואשי הציונות", חשוב להזכיר שהעיוכים היו צפויים מראש, ואינם משנים כלל מהקביעות של חז"ל (!) ששיבת ציון של ימינו היא אתחלתא דגאולה, ואכן, לא תהיה גלות נוספת.

- א. הוודאות שאנו באתחלתא דגאולה
- בעקבות הקשיים מבפנים ומבחוץ, רבים שוכחים את דברי גאוני עולם, שהצהירו ברבים ששיבת ציון הנוכחית היא אכן אתחלתא דגאולה, מביניהם החפץ חיים,² הנצי"ב,³ בעל

¹ נדון בהמשך בגרסאות השונות של הסיפור המופיעות אצל יעקב הרצוג, ראיון בגלי צה"ל מ-11/69, שצוטט בהקדמה לספרו עם לבדד ישכון, מהד' ת"א, תשל"ו, עמ' 16-17; [ש' אבידור הכהן, יחיד בדורו, ירושלים, תש"מ, (להלן: **אבידור**) עמ' 162-164] ג' בת-יהודה, ערך: "הרב י"א הלוי הרצוג", אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ירושלים, תש"כ, ח"ב, עמ' 151-152; ש' מייזלש, רבנות בסערת הימים, [חמ"ד, תשנ"א, (להלן: **מייזלש**)], ע' 54; הרב י' גולדמן, "סיפורים על הרב במלחמת העולם השנייה", הצופה, א' בטבת תשי"ט/12/12/58; ד' תדהר, ערך: "הרי"א הלוי הרצוג", אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, ת"א, תשי"י, ע' 1979. אמנם, הנוסח שמביאה ג' בת-יהודה, כאלו תשובתו של הרב הרצוג הייתה שלא תהיה חורבן בית שלישי, הוא מפוקפק ביותר, היות והוא לא יניח את הדעת כלל, כל זמן שאותו בית שלישי טרם נבנה. [עיי' בהמשך בהערה 38.]

² רא"ל פופקו, בנו של החפץ חיים, מכתבי החפץ חיים, עמ' 28 ו-44, מובא אצל ר"י פילבר, אילת השחר, מהד' ירושלים, תשל"ו, עמ' 126 ו-150.

³ אגרת הנצי"ב שמובא על ידי ר"א סלוצקי, שיבת ציון, וורשה, תשנ"ב, ח"א, עמ' 17-18, וח"ב עמ' 5 ו-7. ראוי לפרסם את החוצפה והמגמתיות של סדרת Artscroll שתרגמו לאנגלית את קורות חייו של הנצי"ב מספר מקור ברוך של הר"ב הלוי עפשטיין, בעל התורה תמימה, אך השמיטו במזיד את הפרק על תמיכתו ופעילותו של הנצי"ב בתנועת חובבי ציון. עיי' עוד במאמרי, "תרגום וחיבור ספרי קודש בלע"ז", **תחומין** (יז), תשנ"ז, עמ' 370-382.

הישועות מלכו,⁴ המלבי"ם,⁵ בעל התורה התמימה,⁶ הראי"ה קוק,⁷ הרי"א הרצוג, הרבצ"מ עוזיאל, הרש"ז אוירבך, הר"י לנדוי (רבה של בני ברק), הר' צבי פסח פרנק,⁸ הרי"מ טיקוצינסקי, הר' זלמן סורוצקין, הר' יחזקאל סרנה (ראש ישיבת חברון), הרש"י זיין, הרב הלל פוסק, הרא"י אונטרמן, בעל שו"ת ישכיל עבדי,⁹ האדמו"ר מהוסיאטין,¹⁰ והרי"ש כהנמן (מייסד וראש ישיבת פוניבז').¹¹

המכחישים שוכחים גם את דבריו המוחלטים והחד-משמעיים של הגר"י ויינברג זצ"ל, בעל שו"ת שרידי אש, שכתב שהוא מאמין **באמונה שלימה**, שמדינת ישראל היא תשובה א-לוהית לששת מליון הנשמות שהתקבלו מסביב לכסא הכבוד לאחר השואה, ודרשו שיגלה הקב"ה סימן ברור לאהבתו ושמירתו על בניו, ועל אתחלתא דגאולה.¹²

חשוב להעריך במיוחד, שהרבנים הללו הצהירו שאנו באתחלתא דגאולה, למרות שכבר ראו את הסכנות המובהקות שבאו בעקבות גילוי של **שבת צבי** שר"י, כמשיח שקר.¹³ **אם היה להם צל של ספק בדבר, היו נזהרים יותר בהצהרותיהם.**

השאלה היא: כיצד הם, גדולי הדור, ידעו? אם נחפש את המקור ל**וודאות** שלהם, קשה לתלות אותה ברוב סימני הגאולה המובאים בחז"ל. אפילו אם תהיה מלחמה עולמית, רעידת אדמה, עוני, שואה, חוצפה, או כל סימן אחר שמוזכר בנביאים או בחז"ל, תמיד ניתן להפריך ולומר: שמא עתיד להיות כעין אותו סימן אך יותר גדול. הרי רוב משיחי השקר קמו בעקבות גל של אנטישמיות, גירוש, פוגרומים וכדומה, כאשר ההוכחה העיקרית שלהם הייתה: "זה לא יכל להיות יותר גרוע!" ברם, לצערנו, התברר בהמשך תולדות ישראל, שאכן תמיד יכל להיות יותר גרוע.

נלע"ד, שהבעייתיות הזאת הקיימת בזיהוי קיומם של רוב סימני הגאולה, היא מה שהביא את ר' אבא וחבריו, לחפש את ה"קץ המגולה", ר"ל לעומת כל הקצים הניתנים לספקות. ברם, אפילו ה"קץ המגולה" שארץ ישראל מניבה פרותיה בעין יפה,¹⁴ ניתן להפריך, שמא מדובר על פוריות נפלאה אף יותר מהנוכחית, ואולי אף ניסית, כפי שטוען האדמו"ר מסטמאר, על פי הגמרא שעתידיים אילנות להוציא פירות בכל יום.¹⁵ עלינו גם להודות שרגילים בחוגים שלנו, לא להתייחס¹⁶ לשאר הסימנים שנזכרו אף הם בתור "הקץ

⁴ שו"ת ישועות מלכו, י"ד סי' סו. הביטוי שם הוא בכל זאת זהיר במקצת: "קרוב לוודאי".

⁵ שיבת ציון, ח"ב, ע' 3.

⁶ תורה תמימה על ויק' יט, ט, סקכ"ח.

⁷ אגרות הראי"ה ח"ג, ע' קנה, ועיין בהמשך הערה 17.

⁸ עיין בהערה הבא, וכן כתב כבר בשנת תרע"ט/1919, בקונטרס הר צבי, נספח לספר דרישת ציון של הגרצ"ה קלישר, ע' מח, מובא על ידי ר"ש וינגרטן, על מפתן הגאולה, ירושלים, תשמ"א, ע' 10, בעקבות הצהרת בלפור, "לעת זאת שזכינו לראות סימני גאולה ממשמשים ובאים וקול התור נשמע בארצנו". וכן כתב בכרם ציון, תרומות, ח"א, ע' לח, תוך כדי דיון בשאלת חיוב תרו"מ בפירות שהשאירו אחריהם הערבים בעת מנוסתם במלחמת השחרור, "זכינו לראות כי פקד ה' את עמו להושיענו באתחלתא דגאולה ורובה של א"י המערבית נכבש ע"י צבא ההגנה לישראל".

⁹ שנים עשר הרבנים האחרונים חתומים, יחד עם יותר ממאה רבנים אחרים מגדולי רבני ארץ ישראל, מתאריך כ' בטבת תש"ט, המתחילה "נודה לד' על שזכינו ברוב רחמיו וחסדיו לראות את הנצנים הראשונים של האתחלתא דגאולה, עם הקמתה של מדינת ישראל", מובא על ידי הרמ"מ כשר, התקופה הגדולה, ירושלים, תשכ"ט, עמ' שעד-שעח.

¹⁰ התקופה הגדולה, ע' רט.

¹¹ שם, ע' תקמ"א.

¹² מאמר "דת ומדינה בישראל", נספח לספרו Volk der Religion, ומצוטט על ידי הרי"א גרונפלד, "בעל השרידי אש", The Torah Personality, ניו יורק, תש"מ, ע' 102.

¹³ השיקול הזה מוזכר על ידי הרב מאיר שמחה מדוינסקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג ע' עא, שלמרות תמיכתו בשיבת ציון בימיו, הוא נזהר במפורש מלהשתמש בביטויים משיחיים. עיין באריכות בספר עב-הכרס של ג' שלום, שבת צבי, הטוען שהמשרב סביב משיח השקר הנ"ל, היה המפנה הגדול בתולדות היהדות בעידן המודרני, וגורם מרכזי ביותר בהופעת תנועות הרפורמה, ההשכלה, החילון, החסידות, הלאומיות, ועוד.

¹⁴ סנהדרין צח, א ובפרש"י שם.

¹⁵ הרב יואל משה טייטלבוים, ויואל משה, "מאמר שלש שבועות", סי' עו, וכן בפירוש השני של המהרש"א, סנהדרין, שם, על פי שבת ל, ב.

¹⁶ כשם שעשו מרן הרב קוק והרב צבי יהודה, עיין בהמשך בהערה הבא. כפי הנראה, ההצדקה לדילוג זה היא בכך שלעומת דברי ר' אבא, הטוען שהקץ המגולה הוא כשארץ ישראל נותנת פרותיה, שאר הדעות בגמרא שם הן **שניות במחלוקת**. "רבי אלעזר אומר: אף מזה, שנאמר 'כי לפני הימים [ההם] שחר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר...' (זכר' ח, י). מאי 'ליוצא ולבא אין שלום מן הצר'? רב אמר: אף

המגולה", שם במסכת סנהדרין, דהיינו הקשיים הכלכליים והעדר השלום, מאותה סיבה שהזכרנו. הרי קשה לומר שלא יבואו בעיות כלכליות או ביטחוניות, אף יותר קשות בעתיד.

ב. מקור הקבלה שלא תהיה גלות נוספת

- ברם, נראה לע"ד שהמסורת הנזכרת, שלא תהיה עוד גלות, שנבסס בהמשך במקורות, היא מה ששכנע את הרבנים הללו שזאת אכן אתחלתא דגאולה. הרי:
1. סימן המנוסח בלשון שלילי ("לאחר החזרה, לא תהיה גלות נוספת") הוא יותר מוחלט וחד-משמעי, ולא ניתן לפרש בשום אופן אחר.
 2. כל הגדולים שהזכרנו, כשפרטו את ההוכחה שלהם, הזכירו את קיבוץ הגלויות, אך לא כולם הזכירו את "הקץ המגולה" של פוריות א"י.¹⁷
 3. קיבוץ גלויות היא האנטי-תזה של הגלות. כינוס ואיחוד במקום פיזור וריחוק.¹⁸ לכאורה, הספקן יכל להקשות גם על דבריהם, שלמרות העלייה הגדולה ב-120 השנים האחרונות, שמא תהיה עוד גלות?

אלא, כאמור בראשית דברנו, ההחלטיות מבוססת על העובדה שחז"ל מציינים שלא תהיה גלות נוספת לאחר שיבת ציון השלישית. להלן רשימת מקורות המצביעה על המסורת העתיקה עליה התבסס הרב הרצוג:

1. **תנחומא (ורשא) פרשת שופטים סימן ט; ילקוט שמעוני זכריה, רמז תקפא** "והשלישית יִתֶּר בה' (זכ' יג, ח), שאין מתישבין בארצם אלא בגאולה שלישית, גאולה ראשונה זו גאולת מצרים, גאולה שניה זו גאולת עזרא, השלישית אין לה הפסק". נציין שכאמור לעיל, הסגנון בלשון השלילי גם בהתחלה ("שאינ מתישבין בארצם אלא בגאולה שלישית"), וגם בסוף ("אין לה הפסק"), הוא הרבה יותר מוחלט מאשר אצל רוב סימני הגאולה.

2. ספרי דברים א, ח

"לתת להם' אלו באי הארץ, 'ולזרעם' אלו עולי בבל, 'אחריהם' אלו ימות המשיח".¹⁹

3. איכה ד, כב- "תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלות, פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך". רש"י, שם: "לא יוסיף להגלות" - "מגלות אדום ולהלן עוד".²⁰

תלמידי חכמים... אין שלום מפני צר. ושמואל אמר: עד שיהיו כל השערים כולן שקולין". ברם, כולם מקבלים את דעתו של ר' אבא, ועל כן מובן מדוע הדגישו דווקא את הקץ המגולה שלו.¹⁷ אמנם, חלק כן טרחו להדגיש גם את הקץ המגולה, בראשם, מרן הראי"ה קוק זצ"ל, למשל: באגרות הראי"ה ח"א, ע' רמד; שם, ח"ב ע' לז; שם, ח"ג ע' קנה; אורות ע' פג; שם, ע' צ; ערפלי טוהר ע' לה. נקודה זאת היא חשובה כדי לאפוקי מטעותם של חוקרים מסוימים (עיין י' גארב, "משיחיות, אנטינומיזם, וכוח בציונות הדתית", הציונות הדתית: עידן תמורות- אסופת מחקרים לזכר זבולון המר (עורך: אשר כהן), ירושלים, תשס"ד, ע' 339, הערה 81), המנסים, מתוך מגמה פוליטית שקופה, כמה שיותר לאפוי פלוגתא, לומר שכביכול מורנו הרב צבי יהודה זצ"ל "שינה" את דרכו של אביו מרן הרב זצ"ל, שלא היה כל כך חד-משמעי, לדעתם, בראיית תקופתנו כאתחלתא דגאולה.

כאמור, כך הדגיש גם בנו, מורנו הרב צבי יהודה קוק (ותלמידיו בעקבותיו), עיין למשל: "וממנה וישע", לנתיבות ישראל, מהד' ירושלים, תשל"ט, ח"א, ע' סה; "מכתב על תקופת שמננו ומהלך תשובתה", שם, ע' קז; "לתקף קדושתו של יום עצמאותנו", שם, ע' קפא; "בירורי דברים בטענת שלוש השבועות", ח"ב, ע' קטו; "מזמור י"ט של מדינת ישראל", שם, ע' קנח, הרב צבי הירש קלישר, שיבת ציון ח"ב, ע' 51, הר' אליהו גוטמכר, מובא בלנתיבות ישראל, ח"א, ע' קז, כתב כשהיו ק"ל משפחות מיישראל עובדי אדמת הקודש, תהיה ה"אתחלתא", והרב הלל משקלוב בשם רבו הגר"א, קול התור, שנדפס עם התקופה הגדולה של הרמ"מ כשר, מובא למעלה בהערה 9, עמ' תעא-תעב, ו-תקלה.

¹⁸ עיין מהר"ל, נצח ישראל פ"א.

¹⁹ על פי גרסת הגר"א.

²⁰ לא הבאנו את דברי חז"ל על הפסוק, שלא תהיה עוד גלות, משום שפשט הפסוק באיכה נאמר על חורבן בית ראשון. למרות שחז"ל התכוונו במדרשים, שלאחר חורבן בית שני, לא תהיה עוד גלות, יתכן להפריך ולומר שניתן להסביר את דברי חז"ל שאומר הנביא, שלאחר הגלות האחרונה (אולי הרביעית?), אין לדאוג מגלות נוספת, בדיוק כפי שהם מעקמים את הפשט של הפסוק באיכה. לעומת זאת, הבאנו את רש"י משום שהוא מציין במפורש שהכוונה לאחר גלות רומי.

4. הרב יוסף אלבו, **ספר העיקרים**, ד, מב: "ומה שזכר ירמיהו בספר קינות, "תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך" (שם), אי אפשר שיתפרש אלא על הגלות הזה האחרון שהוא גלות בית שני".

5. הושע ו, ב- "יחינו מיומיים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו".
רד"ק, שם: "... ופי' עוד 'יחינו מיומיים' זה המאמר הוא על העתיד ו'מיומיים': משל לשני גלויות גלות מצרים וגלות בבל, 'ביום השלישי': משל לגלות הזה השלישי שיקימנו ממנו ונחיה לפניו, שלא נגלה עוד לעולם ונחיה תמיד לפניו כל ימי עד שלא נחטא עוד".
וכן **במצודת דוד**, שם

6. רד"ק, ישע' לד, א-
"וכן אמר ירמיה הנביא במגלת איכה 'תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך', הנה כשתחרב ארץ כותים (=אדום/נוצרים, א.ש.) יצאו ישראל מגלות זה שלא יוסיפו עוד לגלות..."

7. **הרמב"ן, ויקרא כו, טז ו-מב; דברים כח, מב; ספר הגאולה**²¹
במקורות הללו, מרחיב הרמב"ן באריכות על כך לגבי שתי ה"תוכחות", שזאת בפרשת בחקתי מתארת את גלות בבל, וזאת של פרשת כי תבוא, מתארת את גלות רומי,²² שממנה נגאל, ולא תהיה גלות נוספת.²³

8. **רבינו בחיי, דב' א, א**
"אין עיקר ישובן של ישראל בארץ ישראל בשני המקדשים שעברו, כי אם בגאולה האחרונה שאין אחריה גלות".

9. כל אלו שמצפים לגאולה בכל יום שתבוא, וגם אלו שחשבו את הקץ (שהיא כמעט תמיד יוצא) בימיהם או סמוך לימיהם, עשו כן על דעת המסורת הזאת שעם השיבה לציון (שתכף מגיע, לדעתם בימיהם), לא תהיה עוד גלות, ביניהם **הרמב"ם**,²⁴ **הרמב"ן**,²⁵ **מלבי"ם**,²⁶ ואחרים רבים.

אמנם, הספקן יכל עדיין לשאול: גם אם ראינו שלאחר קיבוץ גלויות לא תהיה גלות נוספת, כיצד יודעים שאכן היום מדובר על קיבוץ גלויות? הרי רוב היהודים בעולם עדיין גרים בחו"ל!²⁷

על כן, להשלמת התמונה, אנו זקוקים לקבלה נוספת שבידנו מפי חז"ל, שהמספר הקובע לקיבוץ גלויות היא ששים ריבוא (600,000) יהודים בארץ ישראל. כלומר, בבואם של מספר זה, לא יתכן שיצטרך הקב"ה "להחזיר" אותם לחו"ל, כדי להצטרך לשוב ולהעלותם:

10. **ילקוט שמעוני, הושע רמז תקיח**
"וכתיב 'וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלתה מארץ מצרים' (הו' ב, יז), מה יציאתם ממצרים בס' רבוא וכניסתן לארץ בס' רבוא - כן לימות המשיח בששים רבוא:

²¹ כתבי הרמב"ן, מהד' רח"ד שעוועל, ירושלים, תשכ"ג, ע' רעה.

²² לענייננו, אין זה משנה, שרד"י אברבנאל ואחרים הסבירו הפוך.

²³ הוכחה זו מובאת על ידי הר"צ שכטר, בעקבי הצאן, ירושלים, תשנ"ז, ע' ריד, וצ"ע מדוע לא הביא את

המאמרים המפורשים בחז"ל שהבאנו למעלה מהמדרש תנחומא והספרי.

²⁴ אגרת תימן, מהד' רמ"ד רבינוביץ, ירושלים, תשמ"א, ע' קעד.

²⁵ ספר הגאולה, מהד' רח"ד שעוועל, ירושלים, תשכ"ג, ע' רצה.

²⁶ פירוש המלבי"ם על דנ' יב, יג.

²⁷ אמנם, עובדה זאת הולכת אף היא להשתנות בעתיד הקרוב. עיין אצל הדמוגרף פרופ' ס' דלה –פרגולה, "A Nazi Victory", Jerusalem Report, 24/7/ 97, p. 14, שלפי חישובו, תוך 25 שנה (!), רוב היהודים בעולם יהיו בארץ ישראל, לפעם הראשונה מאז גלות עשרת השבטים.

11. הגר"א, מובא בקול התור²⁸

"מספר זה של שישים רבוא כחו גדול ושלם להכריע את הס"מ בשערי ירושלים ואז תשתלם מיד הגאולה השלמה בענני שמיא בדרך נסית".²⁹

ב"ה, כיום בארץ ישראל, חיים בערך 5,321,000 יהודים (!),³⁰ כך שגם אם נחשב, כמו ביציאת מצרים, רק את מספר הגברים בגיל יוצאי צבא, חוץ משבט לוי, עברנו מזמן את המספר המיועד.

לסכם את שתי המסורות שראינו, **ברגע שיהיו 600,000 בארץ ישראל, לא תהיה עוד גלות.**

על פי כל זה, נראה שניתן להבין מדוע מדגיש הרמב"ם שהתורה מזהה את הגאולה דווקא עם קיבוץ גלויות, יותר מכל שלב או סימן אחר: "וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה העידה עליו שנאמר 'ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה'..." (דב' ל, ג-ה³¹), ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים".³²

כאמור, ברגע שמתקיים קיבוץ גלויות, כבר אין חזרה!

ב. חקירת מעשה הרב הרצוג

ברם, נשארו עם השאלה: אם אכן, המסורת שלא תהיה גלות נוספת, מקובלת מהנביאים, ובודאי מימי חז"ל ואילך, מדוע רגילים לקשר את המסורת עם שמו של הרב הרצוג? בחקירת האירוע הנדון, מצאתי גרסאות שונות לגבי פרטי הסיפור שאירע בשנת תש"א/1941. יעקב הרצוג, שהיה לימים גם מזכירו האישי של אביו הרב, מספר שבן-שיחו בסיפור הנדון היה לא אחר מנשיא ארה"ב, פרנקלין דלנו רוזוולט.³³

לעומת זאת, ג' בת-יהודה מציגה את הלורד הליפקס, הציר הבריטי בווישינגטון, כשותף הדו-שיח עם הרב הרצוג.³⁴ מסתבר שהרב י' גולדמן, שהיה בשלב מסוים מזכירו של הרב, מדייק יותר כשהוא מפרט שהלורד הליפקס שלח שליח להודיע לרב הרצוג, שבעקבות התקדמותו של הצבא הגרמני, שוקלים הבריטים לפנות את אזרחיהם מהמזרח התיכון. הוא הציע שאף הרב, בהיותו אזרח בריטי, יישאר בארה"ב. השיב הרב לשליח, "תודיע ללונדון את דעתי הברורה, שאין שום מקום לפחד, כי ניצחון הנאצים במזרח התיכון פירושו חורבן שלישי של היישוב בארצנו הקדושה, ועל חורבן שלישי כזה לא ניבאו נביאינו, נביאי החירות".³⁵

אם היינו צריכים להכריע בין שתי הגרסאות הללו, הסברה נוטה לאמת (לפחות) את הגרסה השנייה, משום שהלורד הליפקס אינו דמות כל כך מפורסמת שסתם ילבישו עליו סיפור שבאמת קרה לנשיא ארה"ב, אך להפך, היא החלפה סבירה. לחילופין, שמעתי מרבנים בני דורו של הרב הרצוג, **סיפור זה** על שיחה בין הרב הרצוג לבין ראש העיר היהודי (מצד אמו) של ניו יורק, פיורלה לה-גרדיה.

אם עד כה הזכרנו את דברי הרב הרצוג בשיחות פרטיות, מצאנו [גם סיפורים דומים בפגישות ציבוריות שלו עם משלחות רבנים, שניסו אף הם להניעו מלחזור ארצה. במפגש עם חלק מגדולי רבני ארה"ב, ובראשם הג"ר אליעזר סילבר,³⁶ ובמפגש אחר עם עשרות רבנים

²⁸ המובא למעלה בהערה 9, ע' תעה.

²⁹ וכן בעולת ראי"ה, ח"א, ע' שפח.

³⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שבט, תשס"ה.

³¹ לדורשי רשומות, מעניין לציין שהפסוק האחרון שמובא כאן ברמב"ם, דב' ל, ה: "והביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבתך", הוא הפסוק מספר ה'תש"ח (5708, שנת קום מדינת ישראל) בתורה!

³² הל' מלכים פי"א, ה"א.

³³ ראיון בגלי צה"ל מ-11/69, המובא למעלה בהערה 1. פגישתו של הרב הרצוג עם נשיא ארה"ב התקיים בתאריך 29/4/41, מייזלש, ע' 51.

³⁴

³⁵ הרב י' גולדמן, המובא למעלה בהערה 1.

³⁶ אבידור, עמ' 162-163.

מכל ארה"ב,³⁷ השיב הרב הרצוג להפצרותיהם ו"פסקיהם" שהוא חייב לחזור על אף הסכנות, כדי להוכיח את אמונתו במסורת שלא יהיה חורבן נוסף. הוא הוסיף ששהותו בחו"ל עלולה לגרום חילול ה' גדול, כאילו שבעצמו מפחד, ואינו בוטח בהצהרותיו. בינתיים, עד שחזר הרב הרצוג מארה"ב, הכוחות הגרמניים המשיכו להביס את הצבאות של בעלות-הברית במדבר המערבי של צפון אפריקה. הם כבר התחילו לתכנן את מסע הכיבוש שאמור היה לכלול את כל האגן המזרחי של הים התיכון. הסכנה המוחשית של הכיבוש גרם לחץ ומועקה נוראית בציבור היהודי בארץ. הרבנות הראשית גזרה לקיים צום (!) ותפילות, ומקובלים ערכו "תיקונים" מיוחדים ליד קברות הצדיקים. אפילו הנהגת היישוב תכננה "תכניות מגירה" לקראת הפלישה הצפויה, כולל האפשרות של הפיכת הר-הכרמל למעין "מצדה", בתור המבצר האחרון של יהודי ארץ ישראל.³⁸ על רקע האווירה העגומה שמצא עם שובו לארץ, הדהים הרב הרצוג את הציבור כשפרסם את הכרוז הבא:

"אני קובע בכל חומר האחריות המוטלת עלי בשעה זו ומצהיר ברבים כי צר ואיוב לא יבוא בשערי ארץ ישראל. מקובלים אנו כי לאחר שני החורבנות- חורבן בית ראשון וחורבן בית שני- חורבן שלישי לא יהיה. הדבר ברור לגבי, ואני אומר אותו מתוך אמונה שלמה."³⁹

[בדומה לכך,] הצהיר הרב על בטחונו בנאום ציבורי בעיר רחובות, בשנת תש"ג/1942: "רבותי, אל תיראו, אל תפחדו ואל תערצו. לא יבוא צר ואיוב בשערי הארץ, לבי אומר לי כך וזאת אני יכול להבטיחכם בפה מלא, כמו שכתוב, 'וגותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי' (מל"ב כ, ו) ... יבאו לנו שני חורבנות, הם היו כבר. חורבן שלישי לא יהיה. ההשגחה העליונה עזרה לנו בבניין הארץ ואני ערב לכם שהארץ תישאר לפליטה".⁴⁰

על פי הציטוט הזה, נראה להציע שההדגש על **הביטחון והערבות [עם כל כובד משקלו האישי]** של הרב הרצוג ("**לבי אומר לי כך**, וזאת **אני** יכול להבטיחכם... ואני **ערב** לכם..."), בדומה [לניסוחו שפרסם בכרוז שהזכרנו, "**אני קובע** בכל חומר האחריות המוטלת עלי... הדבר ברור **לגבי**, ואני אומר אותו מתוך אמונה שלמה..."], שיתכן ומגמתו הייתה רטורית, מהווה סיבה מדוע מזהים את המסורת עמו, במקום עם הנביאים או חז"ל. בהקשר אחר לגמרי, מזכיר הרב צבי שנטר את דברי הרב הרצוג, כשהוא ניסה, באמצעות אותה קבלה, לשכנע את הגרי"ז סולובייצ'יק, לא לברוח מירושלים לשווייץ במלחמת השחרור.⁴¹

בעקבות ריבוי הגרסאות שבסיפור הנידון, בעקבות נאומו ברחובות, ובעקבות ההזדהות התמוהה של קבלה עתיקה דווקא עם רב מודרני מסוים מאוד, נראה שאין מנוס מלהסיק שמדובר על דוגמה מאלפת לביטוי "מרגלא בפומיה". כלומר, **שלא מדובר על אירוע חד-פעמי שיש לו גרסאות שונות**, אלא שהיה הרב הרצוג רגיל בשיחות רבות, לפרט ולכלל, להזכיר ולפרסם את הקבלה הזאת.

על פי זה מובן כיצד קרה, שהזכיר ראש הממשלה לוי אשכול את דברי הרב הרצוג הללו, באופן אישי ליעקב הרצוג,⁴² וגם בנאום ציבורי אחרי מלחמת ששת הימים.⁴³ קשה להניח שנכח אשכול דווקא באותו נאום ברחובות או שראה את הפרוטוקול של אחת מהשיחות הפרטיות שהזכרנו. אלא כאמור, מדובר במרגלא בפומיה דרב הרצוג.

³⁷ שם, ע' 164.

³⁸ שם, ע' 185-186.

³⁹ שם, ע' 186.

⁴⁰ [שם, ע' 178]; מייזלש, ע' 60.

⁴¹ הרב צבי שנטר, בעקבי הצאן, ירושלים, תשנ"ז, ע' רטו. לפי המסופר שם, ענה הגרי"ז לר' הרצוג, ש"גם אני 'קבלה יש בידי מאבי' שכשירים- צריכים לברוח!" ברם, אמיתת הסיפור קצת מפוקפקת משום שהר"א רקפת, מצטט את רבו, הגרי"ד סולובייצ'יק, שאדרבה, דודו הגרי"ז סירב להפצרות לצאת מארץ ישראל למקומות בטוחים בחו"ל, אף בעת מצור ומלחמה, The Rav, vol. 2, p. 115.

⁴² ראיון עם יעקב הרצוג בגלי צה"ל, המובא למעלה בהערה 1.

⁴³ מייזלש, המובא למעלה בהערה 1.

בדומה למה שמייחסים חז"ל את הפסוק "בנפול אויבך אל תשמח" (מש' כד, יז), "לתנא שמואל הקטן",⁴⁴ משום שהפסוק והרעיון היו שגורים בפיו.⁴⁵ כך נראה לומר גם בנדון שלנו, שמייחסים מסורת עתיקת יומין, המוזכר ומוסכם על ידי חז"ל, ראשונים, ואחרונים רבים, לרב הרצוג, רק משום שזאת הייתה **מרגלא בפומיה, בכמה וכמה הזדמנויות שונות**. על פי דרך זו, מובן גם שלמרות שכבר ראינו שאפילו באותו דור, רבנים רבים **אחרים** הצהירו אף הם שלא תהיה גלות נוספת בצורה חד משמעית לא פחות (למשל הרב חרל"פ: "הדבר ברור כשמש **בצהרים שחורבן שלישי לא יהיה עוד ומדינת ישראל שקמה לתחיה בל תמוט לעולם ועד**")⁴⁶, אך משום שהיה הרב הרצוג רגיל כל כך להזכיר קבלה זו, נקשר ה"מסורת" לשמו. לצערנו, הקשר הזה הטעה רבים מלדעת שהמסורת היא אכן מפורש במקורות.

ד. מסקנות אופרטיביות על סמך ה"מסורת"

יתכן להוסיף, שהעוצמה והחידוש שבדברי הרב הרצוג שהביאו עד כדי זיהוי הקבלה עם שמו, הם במה שיחד עם גישתו הרציונלית,⁴⁷ הוא מוכן **לקבל בפועל החלטות אופרטיביות על סמך ה"קבלה"**, שלא תהיה גלות נוספת. כמו בימינו, גם בזמן הרב הרצוג, היו שתי דרכים לראות את המציאות. הייתה מחנה אחת של אופטימיים, ולעומתו, מחנה של פסימיים. כפי הנראה, היה חשוב לרב הרצוג לפרסם שעלינו להסתמך על הקבלה שבנדון כדי **להכריע לכיוון הביטחון בה' ונגד התבוסתנות**. האמונה בנבואה ובקבלה הזאת **אינה נחשבת בגדר "אין סומכין על הנס"**!⁴⁸ במילים אחרות, לעומת הציניקנים שאוהבים לשאול, "מה, יש לך קשר ישיר עם השמיים שאתה יודע מה יהיה?!" התשובה היא, אכן, יש לנו קשר ישיר עם השמיים, הנקרא 'חז"ל', ואנחנו יודעים במקרה שלנו, מה **לא** יהיה. לא יהיה חורבן היישוב היהודי בארץ ישראל! אם זה מספיק מוחלט ובטוח עבור החפץ חיים, הרב קוק, הרב צבי פסח פרנק, השרידי אש, הרב שלמה זלמן אוירבך, והאחרים שראינו, אז כן, זה מספיק בשבילי. עלינו ללמוד גם היום מ"מעשה הרב", כשם שהרגיש הרב הרצוג צורך בדורו, **לחזור פעמים רבות על הביטחון שניתן לסמוך ואף לפעול על פיו, שלא תהיה עוד גלות**. חשוב גם היום, בעת המשבר הלאומי של איום ה"התנתקות" מארץ ישראל, לחזק את רוח העם, להסתכל בעין פקוחה, מציאותית ומאמינה גם יחד, ולא בעין תבוסתנית, פסימית, וכופרת.⁴⁹ **דברי חז"ל נאמרו עבור בני דורנו, ולא יתכן שנתעלם מהם!** אם שמענו מרבנים מסוימים וחלק מאנשי מימ"ד שהגיעו לייאוש, עד כדי לדמות את מצבנו היום לתבוסתנות של ר' יוחנן בן זכאי ערב חורבן הבית השני (!),⁵⁰ נראה שלא רק ששוכחים לעיין במקורות שהבאנו, אלא בעיקר, שוכחים לעיין במציאות. כמו שאומרים בשם מרן הרב קוק זצ"ל, כשרואים צרות, חייבים להבחין בהבדל התהומי שבין חבלי לידה (של הגאולה) לבין צרות המוות (של הגלות), ואסור להתבלבל בין השניים. מדינת ישראל היא יותר חזקה היום מאי-פעם. האווירה הפסימית והפחדנית שכאילו אנו לא מסוגלים לשמור על ארצנו ואזרחנו, היא בעיה נפשית, גלותית, ולא נכונה. אם הצהיר הרב הרצוג שאין לסגת ואין לפחד מפני כוחות המעצמה הגרמנית, שהסתערו אז לכיוון ארץ ישראל, קל וחומר שזה חוסר בטחון בה' (וגם חוסר הגיון) מצדנו, לסגת מפני כמה פצמ"רים של קומץ עלובי נפש של צבא פליסטיני לא-מקצועי, שאנחנו הקמנו להם וחימשנו! למרות החולשה, הגלותיות, חוסר-הנאמנות, חוסר-האחריות, וחוסר-החזון שבהחלטת ממשלת ישראל למסור חלקי ארץ ה' לאויב (מה עוד, אפילו ללא סיבה, ללא תמורה, וללא

⁴⁴ אבות ד, יט.

⁴⁵ שם, בפירוש רש"י, רמב"ם, ר' יונה, הר"ע מברטנורה, תפארת ישראל סקצ"ג, ועוד.

⁴⁶ הגרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, ע' רכז.

⁴⁷ בנוסף להיותו בעל תואר שלישי בספרות מאוניברסיטת לונדון, התמצא הרב גם במדעים הכלליים: ארכאולוגיה, כימיה, ביולוגיה ימית, פילולוגיה, שפות קלאסיות ושמויות, משפטים, מדעי החברה ופילוסופיה. עיין אצל מייזלש, ע' 17.

⁴⁸ פסחים סד, ב.

⁴⁹ עיין בהערה האחרונה בסוף המאמר.

⁵⁰ על פי גיטין נו, ב.

הכרח!), אין לנו רשות, וגם לא סיבה להזניח את כל המקורות שהזכרנו. אין סיבה כלל להיכנס לספקות או חוסר בטחון בדרכנו.
העת הגיע לשנן (ולצעירים, ללמד מחדש) את **הספרים "אם הבנים שמחה"**, **"התקופה הגדולה"**, **"איילת השחר"** ואולי אף לחבר ספרים חדשים מאותו ז'נר. לרענן את מקורות הנצח והרעיון של:

"מי שמע כזאת מי ראה כאלה? היוחל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחת כי חלה גם ילדה ציון את בניה. 'האני אשביר ולא אוליד?'! יאמר ה', 'אם אני המוליד ועצרת?'! אמר א-להיך." (ישע' סו, ח-ט) ופרש"י: "האני אביא את האשה על המשבר ולא אפתח רחמה להוציא עוברת? כלומר, שמא אתחיל בדבר ולא אוכל לגמור? והלא אני המוליד את כל היולדות ועכשיו שמא עצרתי? בתמיה".
"דומה דודי לצבי" (שה"ש ב, ט) מה הצבי הזה נגלה וחוזר ונכסה כך גואל הראשון נגלה ונכסה. ר' ברכיה בשם רבי לוי אמר כגואל הראשון כך גואל האחרון".⁵¹

מבחינה מעשית, חשוב לזכור **שהצעירים של היום לא זוכרים את מלחמת ששת הימים**. הם אפילו לא ראו כש"הצבי נגלה". הם לא ראו את המהפך המוצלח והאהדה הציבורית שהיו פעם לגוש אמונים, ורק טעמו את ה"אליהום" עלינו לאחר רצח ראש הממשלה. הם ראו את נסיגתנו מלבנון ובריתנו מאבנים של ילדים. הם משרתים במסירות שקשה להאמין, בצה"ל מפואר, אך עקר ומושמץ. הם אפילו לא ראו "מבצע ענטבה", אלא בסרטים! למרות שהם זוכים לראות את **הגל הגדול ביותר של עלייה מאז יציאת מצרים** (בעיקר מחבר העמים ואתיופיה), ואת הרחבת האוכלוסייה ביש"ע מאלפים למאות אלפים, כל זה נעשה קמעא קמעא, בלי אף ניצחון אחד גדול וזוהר.

בצורה כל כך אירונית שהיא חייבת להיות א-לוהית: העולם הולך יותר ויותר לכיוון של הסיפוק המידי, לחיפוש "הריגוש הגדול" והזוהר, אך לעומת זאת, הגאולה עוברת לפסים של יותר ויותר קמעא קמעא!

דווקא משום כך, חשוב להתמקד ולזהות את האתגר שבהבנת המציאות. לחזור ולפרסם את ההוכחות החד-משמעיות שהבאנו. כמו שהיה מרגלא בפומיה של מורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, "הוודאי שמו, כן תהילתו".

ה. סיכום

1. המסורת שאחרי עלייתם של 600,000 יהודים לארץ ישראל לא תהיה גלות נוספת, כלל אינו חידושו של הרב הרצוג. היא מבוססת היטב ומקובלת מחז"ל ודרך הראשונים, והייתה מוסכמת גם על ידי רבנים רבים נוספים בני דורו.
2. יתכן להסביר את זיהוי המסורת דווקא עם שמו של הרב הרצוג, משום אחת או יותר מהסיבות הבאות (ויתכן גם שלושתם):
 1. הוכחנו שהמאמר היה [שגור ומוזכר] על ידו, **מרגלא בפומיה**, בשיחות אישיות וציבוריות, לעתים קרובות.
 2. הרב הרצוג הדגיש את הביטחון והערבות **האישית** שלו במסורת הזאת.
 3. יחד עם גישתו הרציונלית, הדגיש הרב הרצוג שלא רק ניתן אלא שצריכים להסיק **מסקנות מעשיות אופרטיביות**, על סמך הביטחון בקיום המסורת הנ"ל, שלא תהיה גלות נוספת. הוא לא החשיב הדבר כ"הסתמכות על הנס".

אם כן, גם עלינו להסיק מסקנות מעשיות על פי המסורת הנ"ל. גם אם חלילה, זמנית, הנהגתנו עייפה וגלותית, **ויתכן ותהיינה נסיגות** פה ושם בתהליך גאולתנו, אסור להתייאש, **ואין מקום למשבר באמונה**. אדרבה, כמו הרב הרצוג בזמנו, חשוב דווקא בתקופות הקשות **לחזור פעמים רבות** על הביטחון שלנו במסורת הנ"ל. לחזק ולאמץ, להמשיך לבנות את הארץ ולשרת בצה"ל, ולחנך במיוחד את הצעירים, בביטחון ואמונה בצדקת דרכנו. אסור להיות בין "מכחישי הגאולה".

⁵¹ במדבר רבה יא, ב.

לא רק שאין ספק, אלא שאין מנוס מלהצהיר שלא תהיה גלות נוספת! למרות הקשיים (שהיו צפויים), אכן מתקיים בימינו:

"ושבתי את שבות עמי ישראל, ובנו ערים נשמות וישבו, ונטעו כרמים ושתו את יינם, ועשו גנות ואכלו את פריהם. ונטעתים על אדמתם, ולא ינתשו עוד מעל אדמתם⁵² אשר נתתי להם, אמר ה' א-להיך." (עמוס ט, יד-טו)

⁵² נדגיש שיתכנו נסיגות מסוימות וזמניות, מבחינת "ירידה לצורך עלייה" (עיין מכות ז, ב), ו-"כי נפלתי קמתי"- אלמלא שנפלתי לא קמתי" (ילק"ש, תהלים רמז תרכח). אך נסיגה מכל התהליך וחזרה חלילה לגולה, לא תתכן ולא תהיה.